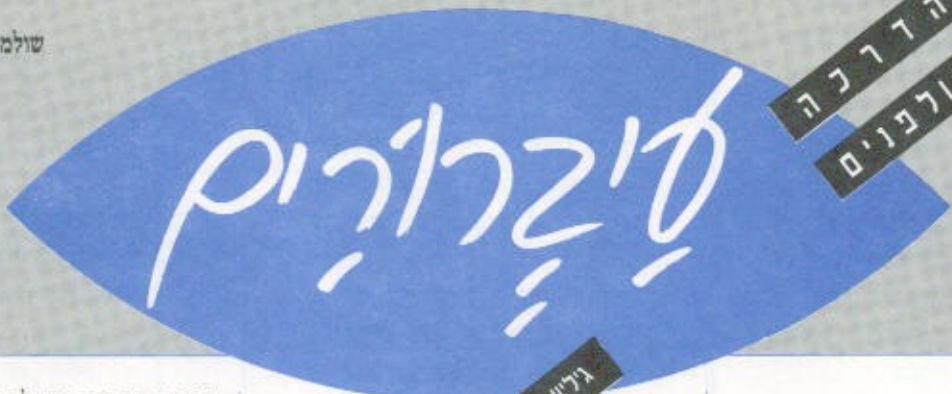

עורך: עידו בסוק
מערכת: אורה מלול, אורה רינגל,
אילנה ברטוב, זוכה הרפז,
שולמית אורן, מיקי לאטי, דבורה אורג

דב"ה הדרכה
למורי האולפנים

גיליון 1 סיוון תשי"א / יוני 1991

פתיח

לא סתם דיבורים

כידוע, בתהליך התקשורת מעורבים (1) דובר או מוען; (2) המאזין-הקולט או הנמען; (3) שדר שמעביר המוען אל הנמען. - השדר הוא מבע; משפט בגון 'אני לא יכול לבוא היום', או אפילו מלה בודדת או צירוף של צלילים בעל משמעות (כגון 'אוף' 'אייש').

פעולות הדיבור (בקשה, מתן הוראה, הסכמה, סירוב, התנצלות, נויפה, איום, תלונה, הומנה וכד') הן מבעים שאין מתייחסים למשמעותם המילולית (או לפני השטח' התחביריים שלהם) אלא לכוונה העומדת מאחוריהם, למסר הצפון בהם: המבע 'יש לך שעון?' כפעולה-דיבור מובן לא כשאלה אלא כבקשה לדעת מה השעה; 'מה עושה כאן הילקוט שלך?' יובן לא כשאלה על סיבת הימצאותו של הילקוט במקום מסוים אלא כתלונה על הנחת החפץ במקום לא-לו או כדרישה לסלקו.

כדי לאפיין פעולת דיבור ולקבוע את הרכבה המילולית (ניסוחה) יש להתייחס להקשר שבו היא

נאמרת. בהקשר אנו כוללים אפיון של מקום האמירה, זמנה והיחסים בין הדוברים או הדובר והנמען (יחסי שוויון או אי-שוויון - כמו, למשל, בין עובד ומעביד, מירת הקירבה ביניהם - בני-משפחה, ידידים או אנשים זרים זה לזה, דרגת השכלתם או מוצאם התרבותי - בכל תרבות יש דגשים שונים על פעולת דיבור זו או אחרת ויחס שונה לצורך להתנצל ולהודות, מינם - נשים נקטות פעולת דיבור שונות במקצת מאלו של הגברים, גילם וכו').

חשוב להדגיש, שמבע אחד עשוי לשרת פעולות דיבור שונות - הכול לפי הסיטואציה שבה הוא נאמר ולפי הנמען. המבע 'כואב לי הראש' עשוי להיות תלונה על רעש מסביב; בקשה לקבל כדור להקלת כאב-ראש; והתנצלות על אי-יכולת לבוא לישיבה. מצד אחר, פעולת דיבור אחת עשויה להיות מבוטאת במבעים שונים - לפי ההקשר: תודה עשויה להיות מבוטאת באני מאוד מודה לך; 'המון תודה', 'רוב תודות', 'היית נחמד מאוד' וכו'.

החשיבות שאנו מייחסים לפעולות דיבור קשורה ברצון לטפח אצל תלמידינו כשירות תקשורתית (קומוניקטיביות), שימוש בשפה כרוך, כידוע, לא רק בדיעת המבנים הדקדוקיים שלה, אלא גם - ויש טוענים אפילו בעיקר - ביכולת השימוש במבעים הנכונים בהקשר הנכון - והבנתם.

מכחינה מתודית, יש להבחין בהוראה בשני שלבים: (1) תחילה, יש ללמד את התלמידים לזהות את פעולות הדיבור; (2) לאחר מכן, יש ללמדם להשתמש וליצור מבעים ההולמים סיטואציות והקשרים שונים (ראו הצעות תירגול להלן).

לסיכום נעיר, כי ניתן ללמד פעולות דיבור גם ב'חך אורך; כלומר ללמד את הפתיחות והסיומים של שיחות הקשורות בפעולות דיבור שונות (בעיקר בקשות לקבלת מידע וליצירת קשר, מתן תודה וכד'); 'סליחה, אדוני, אפה (כאן) המשרד?', 'מאין אני מכיר אותך?' 'להתראות', 'תודה'.

במרכז

פעולות דיבור

דוגמאות לפעולות דיבור

התנצלות - אני מאוד (או: ממש) מצטער/ אני (באמת) אשם/ אני לא (או: לא הייתי) זהיר מספיק/ לא הסתכלתי טוב/ סליחה, אני (מאוד) מצטער על האיחור.

בקשה, דרישה, הוראה - אולי אתה יכול להוריד את הפח/ תמתין/ תעשה לי טובה, סגור את החלון/ יש לך אסימון?

דחייה וסירוב - צר לי, אבל אנו נאלצים לסרב לבקשתך/ תראה, אני נורא מצטער, זה פשוט לא הולך/ לא בא לי, אולי אחר-כך!

אי-הסכמה - ספק אם אתה צודק/ אינני יודע/ מה אתה מדבר/ אתה לא יודע מה שאתה מדבר/ שטויות במיץ עגבניותו/ קישקישו/ יבולי שכל!

הסכמה - בוודאי שאתה צודק/ רעיון מצוי/ זה מאה אחוז בסדר/ גדול!

נזיפה - בפעם הבאה (עוד) תראה מה שיהיה/ חכה, חכה, אני עוד אלמד אותך/ אין לך מה לדבר איתי/ תתעופף/ אמרתי לך לא לקפוץ!

תלונה - אין לך שום יחס למשפחה שלך/ זה נוער זהו/ אתה לא אוהב אותי יותר/ אני עוד אתלונן על זה בפני...

הצעה - אתה רוצה שאסגור את החלון?/ להביא לך את...?/ תן לי לעשות את זה בשבילך/ קח אחד/ תשמע לח

חזמנה - תבוא למסיבה שלי ביום שישי? אני מומין אותך למסעדה, אתה בא?/ היגך מוזמן לטקס הפתיחה של... / תן לי מנה פלאפל/ שתי פיצות!

הבעת דעה - אני מניחה ש... / אני מאמין ש... / לדעתי... / רק אירויט יכול לחשוב ש... / אל תשימו לה למה שהוא אומר/ כל אחד יכול לראות ש...

שלב א: זיהוי פעולת הדיבור

הערה: בתרגילים הבאים עדיף להתחיל ממבטים המשרתים פעולת דיבור אחת, ולאחר מכן לשלב מבטים מבעים ממספר פעולות דיבור.

1. נתונים מספר מבטים ויש לזהותם על-פי ההבחנה בין מבטים פורמאליים ללא פורמאליים (כבר בשלבי הלימוד הראשונים).

דוגמה: מה שמך? (פורמאלי), אך קוראים לך? (לא פורמאלי), אני נורא מצטער (לא פורמאלי)

2. נתונים מבטים ויש למיינם על-פי ההבחנה: מי אמר למי, איפה, מתי (ואם יש פעולות דיבור שונות, לזרות מה הייתה הכוונה). יכולה להיות כאן הבחנה בין מבטים שבעל-פה ומבטים שבכתב.

דוגמה:
א. אני מזדה לך על הספר
ב. אין לי חשק ללכת עכשיו
ג. אל תחזור מאוחר
ד. עליך להביא את האישורים הדרושים

3. נתונים מספר מבטים ומספר סיטואציות, ויש למצוא את ההתאמה ביניהם.
דוגמה:

א. יעקב מחפש טלפון ציבורי, הוא רואה אנשים נרחוב ושואל אותם...
ב. המורה מומינה את משה לבית-הספר כדי לספר לו, שבנו מפריע. משה רוצה לדעת יותר פרטים ושואל...
ג. אימא אומרת לדני, שהוא צריך לסדר עכשיו את החדר, ודני עונה לפי...

המבטים המוצעים:

א. אין לי חשק היום.
ב. סליחה, אולי אתה יודע איפה...
ג. אפשר לדעת מה בדיוק קרה...

4. נתונה סיטואציה קצרה ומספר מבטים הקשורים אליה. בחר את המבטים המתאימים.
דוגמה:

אתה מבקש מהפקידה לשלוח לך את האישור:
א. תעשי לי טובה, תשלחי את האישור.
ב. תוכלי לשלוח לי, בבקשה, את האישור?
ג. את האישור, בבקשה.

5. נתונים מבטים שונים המשמשים פעולת דיבור אחת, ויש לדרגם על-פי העוצמה (מבטים חריפים יותר ומבטים מעודנים יותר).
דוגמה - הצעה:

א. אולי כדאי ללכת בשבוע הבא?
ב. אני מציע שנלך בשבוע הבא.
ג. למה שלא נלך בשבוע הבא?

ד. אתה חייב ללכת בשבוע הבא.
II על-פי מידת הישירות (פעולת דיבור ישירה היא פעולת דיבור שבה מצהיר הדובר על כוונתו: אני מתנצל, אני מבקש וכו'), בפעולת דיבור עקיפה אין הדובר מצהיר על כוונתו).

דוגמה - בקשה:
א. תן לי, בבקשה, אסימון.
ב. יש לך אסימון?
ג. אולי יש לך אסימון?
ד. אני מבקש אסימון.
ה. אתה יכול לתת לי אסימון?

6. מספר תלמידים ממחויים לפני הכיתה מצב מסוים, שבו משולבים מספר מבטים. על הכיתה לנחש מה המצב (מקום, זמן, דוברים) ואת פעולות הדיבור. הערה: זהו תרגיל שמתאים גם לשלב של יצירת מבטים.

שלב ב: שימוש במבטים ההולמים את הסיטואציה ויצירתם

1. נתונה סיטואציה (במסגרת משפט או שניים) ומציגת פעולת הדיבור. באילו מבטים תשתמש?
דוגמה:
אתה מאחר באופן משמעותי לפנישה. אך אתה מתנצל אם האדם השני הוא א) חברך לעבודה. ב) חברך הטוב ביותר. ג) בן זוגך. ד) המנהל שלך.

2. מציגים שיחה בין שני דוברים בסיטואציה מסוימת (יכול להיות דיאלוג כתוב), ויש לבקש מהתלמידים שיחזרו של אותה שיחה, באותה סיטואציה, אך בצורה יותר תקיפה/ יותר מנומסת, או כאילו נערכה בין דוברים שונים.
דוגמה:

דיאלוג בין מנהל למוכירתו - המנהל מבקש/דורש מהמוכרת לא לשוחח שיחות פרטיות בזמן העבודה - בטלפון. זוג דמויות אחר: אם וביתא.

3. שילוב בין פעולות דיבור ומבטים - נתון חלק מהדיאלוג שבו מבטים מפעולת דיבור מסוימת, ויש להשלים את הדיאלוג

מבחר פעולות דיבור על-פי הנושאים בתוכנית הלימודים

דוגמאות	פעולות הדיבור	הנושא
<ul style="list-style-type: none"> - אתה גר פה? - אתה לא מ...? - אתה עולה חרש? - מאין אני מכיר אותך? 	<ul style="list-style-type: none"> - יצירת היכרות (פתיחות לשיחה) 	1. היכרות
<ul style="list-style-type: none"> - איך תולכים ל...? - איפה ה...? 	<ul style="list-style-type: none"> - בקשות למידע 	2. התמצאות בסביבה
<ul style="list-style-type: none"> - בבקשה לפתוח את... - בבקשה לדבר בקול רם. - מי רוצה לקרוא? 	<ul style="list-style-type: none"> - בקשות 	3. בשיעור
<ul style="list-style-type: none"> - סליחה, מה השעה? - יש לך שעון? - אתה יודע מה השעה? - אתה יכול להגיד לי... 	<ul style="list-style-type: none"> א. פניות ובקשות לקבלת מידע (ותגובות בהתאם) 	4. מה השעה?
<ul style="list-style-type: none"> - אני מצטער, אין לי שיעור. - אני לא יודע. 	<ul style="list-style-type: none"> ב. התנצלות 	4. סיפור שבו מושמטים המכעים השונים שמתייחסים לפעולות הדיבור. המורה מספר, ותוך כדי כך התלמידים משלימים את החללים: האדם היושב על ידך באוטובוס מעשן. אתה מבקש ממנו... אתה מתלונן אצל הנהג... האדם המעשן מתנצל...
<ul style="list-style-type: none"> - אתה מוכן לעבוד ב...? - אתה יכול ל...? 	<ul style="list-style-type: none"> א. בקשות הקשורות בסדר יום 	5. סדר יום
<ul style="list-style-type: none"> - כן, בסדר, למה לא? - אני מצטער, אבל... - לא מתחשק לי. - לא בא לי... - מאה אחוז טוב! 	<ul style="list-style-type: none"> ב. תשובות הסכמה או סירוב 	5. תיאור מצב מסוים (במסגרת משפט או שניים), שבתגובה לו יש כמה אפשרויות של פעולות דיבור. על התלמיד לומר את המכעים ההולמים כל פעולת דיבור. דוגמה: כל בני המשפחה רוצים לנסוע לטיול, ואתה רוצה להישאר בבית. א. אתה מתלונן ב. אתה מציע ג. אתה מבקש
<ul style="list-style-type: none"> - מה חדש אצל...? - מה נשמע אצל...? - מה שלום. 	<ul style="list-style-type: none"> א. שאלות לשם קבלת מידע על המשפחה בארץ ובחול 	6. המשפחה
<ul style="list-style-type: none"> - הכול בסדר. - אין חדש. - תודה, טוב. - לא רע. - ככה, ככה. - יהיה טוב. - יש בעיות. 	<ul style="list-style-type: none"> ב. תשובות 	6. המשפחה
<ul style="list-style-type: none"> - איך מגיעים לי...? - איפה אני צריך לרדת? - איזה מספר מגיע ל...? - כמה עולה כרטיס ל...? - אפשר להגיע איתך ל...? - בבקשה לעצור להתקדם. - להיכנס פנימה עד הסוף. - לא לעלות יותר! - יש רק מקומות בעמידה. - רגע, רגעו (במשמעות: עצורו!) - מי אחרון בתור? 	<ul style="list-style-type: none"> א. בקשות לשם קבלת מידע ב. הבנת הוראות בעל-פה 	7. נסיעות

תוך הכוונה לפעולות דיבור אחרת.

דוגמה:

א. תלונה - התנצלות.
נתון: - מה פתאום אתה יושב במקום שלי?
להשלים: - (אני מצטער. לא ידעתי שהוא תפוס).

ב. הצעה - סירוב.
להשלים: - (אני מבקש להתקבל לעבודה במפעלכם).
נתון: - לצערנו, לא נכלל למלא את בקשתך.

4. סיפור שבו מושמטים המכעים השונים שמתייחסים לפעולות הדיבור. המורה מספר, ותוך כדי כך התלמידים משלימים את החללים: האדם היושב על ידך באוטובוס מעשן. אתה מבקש ממנו... אתה מתלונן אצל הנהג... האדם המעשן מתנצל...

5. תיאור מצב מסוים (במסגרת משפט או שניים), שבתגובה לו יש כמה אפשרויות של פעולות דיבור. על התלמיד לומר את המכעים ההולמים כל פעולת דיבור. דוגמה: כל בני המשפחה רוצים לנסוע לטיול, ואתה רוצה להישאר בבית.
א. אתה מתלונן
ב. אתה מציע
ג. אתה מבקש

רעיון בריא

עשרורים

חוברת וקלטת 'שרים ולומדים'

מאת ורדה קרין וזוה גבע

'שרים ולומדים' היא חוברת שירים עבריים מודרניים, שנועדה להעשיר את הידע של רוכשי השפה העברית בצורה מהנה, חווייתית ולחוסף שמחת חיים ללימוד הלשון.

לחוברת מצורפת קלטת ובה מושמעים השירים, כך שהלומד יוכל להאזין להם בזמן השיעור וגם אחר-כך להנאתו, בכל עת-מצוא. בדרך מהנה ואת ירכוש הלומד את רוב המזמורים הבסיסיות של השפה:

1. הרחבת איצר המילים
2. קריאה, פיענוח והבנה
3. הבנת הנשמע
4. קליטה תרבותית - השירים הם חלק מן התרבות הישראלית העכשווית, והם עשויים להקל על הקליטה התרבותית והלשונית של הלומד.

הערכה מסייעת לזכור מלים ומשפטים שלמים שאותם יוכל התלמיד לשלוף בהזדמנויות שונות ולהשתמש באוצר המלים על-פי תבניות לשוניות נתונות. לכל שיר בחוברת מצורפת סדרת תרגילים לשוניים להבנת הנקרא, לתירגול תבניות הלשון הנלמדות בכתה, להרחבה ולהעשרה. התרגילים מתאימים לעבודה עצמית בבית או בכיתה. נושאי השירים מגוונים הן מבחינת התוכן (נושאים ישראליים וכלל-עולמיים), והן מבחינת הצורה. הם מתאימים לרמות ידע שונות בעברית, החל מהשלב הראשוני ביותר, ומלווים את התלמיד לכל אורך התקדמותו בשפה.

הערכה נערכה על-ידי מורות בכירות ביחידה ללימודי עברית באוניברסיטת תל-אביב. ניתן להשיגה אצל המחברות.

הוראת יצירה ספרותית באולפן

ישנן שיטות רבות ומגוונות להוראת יצירות ספרותיות בכיתה האולפן. הקו המשותף לכל הדרכים צריך להיות: הפעלת הלומדים. חשוב מאוד להימנע מהסבר של משמעות השיר, של המסר שלו. המשמעות צריכה לבוא מן הלומדים להלן דוגמה אחת:

גרשם שופמן אלוהים

צעדנו שנינו בצהרי מאי דרך אפרים ושדות וחורשות.
אבא, אני רואה את האלוהים בשמים?
היכן?
שם, שם, הלבן...
היכן?
אבל שם... אינך רואה?
איני רואה, עוללי.
אתה אינך רואה מאומה.

בסיפור זה מגולל שופמן, בדרכו התמציתית המיוחדת, את פער הדרורות בין האב ובנו. הדבר הבולט כאן ביותר הוא הסתירה החדה בין האידיאליות האופפת את האב ובנו, הדולכים יחד לטייל בטבע בצוהרי יום אביבי, לבין הנתק בתפישות עולמם.

בשל היות הסיפור כה קצר, קיים חשש שסתירה זו לא תורגש אם ייקרא כחטיבה אחת. לכן כדאי להביאו אל התלמידים בהדרגה. בראשית השיעור אין הם מקבלים את הטקסט. נספר להם, כי לפנינו אחד מארבעת הסיפורים הקצרים, שכותרתם המשותפת היא 'על אבות ובנים'.* מה ניתן לכתוב או לומר בנושא זה? יש לקבל את כל תשובותיהם ללא הסתייגות, ואז להביא להם

* כל סיפורי גרשם שופמן, כרך ג', הוצאת דביר ועם עובד, תש"ך. מובא גם בספר 'עברית: הבנת והבעה' מאת תמר רייל, לביאה פיוזקן וזוה פירסטוי. הוצאת אקדמון, עמ' 11-12. בספר זה הובא הסיפור עם שלושה סיפורים נוספים מאת אותו מחבר.

את שם הסיפור הנידון: 'אלוהים'. נשאל: מה אפשר לכתוב בנושא אלוהים, בהקשר של אבות ובנים? גם כאן יקבלו הלומדים חופש ביטוי מוחלט.
(מעניין לציין, כי לעיתים קרובות, למעשה כמעט תמיד, עולה במקום זה השוואה עם סיפור עקידת יצחק).

השלב הבא הוא כתיבת המשפט הראשון על הלוט: 'צעדנו שנינו בצהרי מאי דרך אפרים ושדות וחורשות'. לאחר הסבר קצר של המלים - 'אפרים' ו'חורשות' נעמוד על התיאור: איפה? מתי? מה רואים? מה שומעים? נציין את ההבדל בין 'צעדנו' לבין 'הלכנו' (ההליכה איטית, הצעדים מודגשים, אין זו הליכה למטרה מסוימת אלא לשם הצעידה עצמה); מיהם הצועדים? - איך אנו מתארים לעצמנו את השניים? איזו אווירה יש כאן? איך היינו ממשיכים את הסיפור? ברור שהלומדים מצפים לשיחה מתונה ואוהבת בין האב ובנו. בשלב זה נחלק את הסיפור ללומדים, והם יקראו אותו בקריאה דמומה - לא לפני שיובהר להם, כי ידוע לנו שיש כאן לפחות שתי מלים חדשות ('עוללי' ו'מאומה'), ואי הסרתן בשלב זה אינה נובעת משכחה.

התלמידים יחשו מיד בניגוד שבין ציפיותיהם לאחר המשפט הפותח - לבין ההמשך. המתח שבין האב לבנו יתחזר להם עוד יותר, לאחר פעמים מספר של קריאה בתפקידים. בתחילה מודגש תפקידו של האב האוהב והמשתדל להגן - אך נכשל בהבנת כוונת בנו. כאן מבינים הלומדים את הכוונה 'עוללי', כאשר הם מתבקשים לנסות להמירו באחד ('בנו', 'המודי', 'יקירי'). בהמשך מודגש תפקידו של הילד קצר-הרוח, הכועס על אביו אשר אינו רואה מאומה (כלומר, אין זו הפעם הראשונה שדו-שיח מסוג זה מתקיים בין השניים).

אודה מלול, ירושלים

© כל הזכויות שמורות
לאגף החינוך מבוזרים, משרד החינוך והתרבות
הוצאת לאור: מחלקת הפירוטומים,
משרד החינוך והתרבות
עיצוב: רוזיטל תרין
סדר ודפוס: פלס